

DRAGOVAN ŠEPIĆ

ANGELO VIVANTE I TALIJANSKI IREUDENTIZAM NA JADRANU

Godine 1912. izašla je u Firenzi knjiga »Irredentismo adriatico« s podnaslovom »Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani«. ¹ Autor, Angelo Vivante, rodom iz Trsta (r. 11. VIII 1869), poslije studija na Pravnom fakultetu u Bologni, gdje je i doktorirao, radio je četiri godine (1902–1906) u redakciji glasila talijanske nacionalne liberalne stranke u Trstu »Il Piccolo«, ali je kasnije postao socijalist i 1906. preuzeo uredništvo glasila talijanske socijaldemokratske stranke u Trstu »Il Lavoratore«. Zbog neslaganja s vodstvom stranke napustio je 1908. uredništvo lista i posvetio se proučavanju ekonomskih i nacionalnih odnosa na Jadranskom. Rezultate svojih istraživanja objavljivao je u firentinskom časopisu »La Voce« i konačno skupio u posebnoj knjizi, koju mu je taj časopis i štampao. ²

Vivanteova je knjiga odmah skrenula na se pozornost. Godine 1917. izdao ju je Jugoslavenski odbor u francuskom prijevodu ³ i na nju se jugoslavenska publicistika često pozivala u polemikama što su se vodile o jadranskom pitanju u toku rata i za vrijeme Konferencije mira u Parizu.

¹ Libreria della Voce, Firenze, 1912. Prijevod: Talijanski irredentizam. Prilog diskusiji o austrijsko-talijanskim odnosima.

² O Vivanteu je najt potpunije pisao trišćanski historičar Carlo Schiffrer u članku »Il suicidio di Angelo Vivante«, objavljenom u reviji »Trieste« (novembar-decembar 1955), a kod nas Ive Mihovilović u članku »Angelo Vivante ili socijalistička interpretacija trišćanskog problema«, objavljenom u reviji »Republika« 1946, br. 9–10.

³ Angelo Vivante, L'irredentisme adriatique, Ed. Imprimerie Commerciale, Genève. Knjigu je preveo Tergestinus (Luj Vojnović). U francuskom izdanju je izostavljen podnaslov knjige i mjesto autorova predgovora donijet je kratak prigodan predgovor prevodioca.

I nakon II svjetskog rata, kada se pitanje jugoslavensko-talijanske granice ponovo otvorilo, ta je knjiga bila često citirana, a dvaput je bila preštampana⁴ i u izvodu prevedena na ruski jezik.⁵

S obzirom na važnost Vivanteove knjige, u povodu 50-godišnjice njena prvog izdanja moglo bi biti od interesa ne samo za talijansku nego i za našu historiografiju da se ispita mjesto koje ona zauzima u literaturi o jadranskom pitanju svog vremena i da se u svjetlosti novijih iskustava i historijskih istraživanja pokuša utvrditi u čemu je njena eventualna aktuelnost i trajnija vrijednost.

I

Vivante nije u svojoj knjizi obradio cjelokupni talijanski iredentizam na Jadranu, kao što bi se to moglo pretpostaviti po naslovu knjige, već samo problem Trsta i onih krajeva koje smatra od njega nerazdvojivim, a to su Istra, Goriška i Gradiška (Julijska krajina). Isto tako, mada podnaslov knjige glasi »Prilog diskusiji o austrijsko-talijanskim odnosima«, on se nije zadržao na tadašnjim odnosima između Italije i Austro-Ugarske, već je pokušao haciti pogled unaprijed, u buduće odnose između Italije i naroda koji gravitiraju prema istočnoj obali Jadrana. Cilj mu je bio da svestrano ispita složeni problem Trsta i Julijske krajine.

Ispitujući historiju problema,⁶ on dokazuje da je uspon Trsta bio historijski uvjetovan njegovom povezanošću sa zaleđem i da iredentizam, zbog toga što je bio protivan ekonomskim interesima grada, nije mogao u njemu naći plodno tlo. Dok se u Istri već u prvoj polovini XIX stoljeća mogu naći prvi znakovi težnji za ujedinjenjem s Italijom, u Trstu se takve težnje javljaju prvi put tek poslije stvaranja kraljevine Italije. Historijske razloge za to Vivante nalazi u borbi koju je Trst vodio stoljećima s Venecijom da ne bude od nje zaokružen i apsorbiran. Prema Vivanteu, Trst dugo vremena nema nikakve nacionalne svijesti. Njegovo stanovništvo je naglo raslo i novi stanovnici grada, poduzetni trgovci pridošli sa svih strana svijeta, vidjeli su svoj prosperitet jedino u uključenju Trsta u Habsburšku Monarhiju. Godine 1848. Trst u prvo vrijeme pozdravlja ustav, ali ne slijedi buntovnički primjer Venecije, već, štaviše, nastoji da se čvršće poveže s »hinterlandom«, upire oči u Njemačku Konfederaciju, očekujući od nje proširenje tržišta, i u majskim izborima 1848. šalje u Frankfurtski parlament dva zastupnika s misijom da traže da Trst postane ratna luka Konfederacije. Međutim, kad se 1861. Italija ujedinila a Austrija izgubila Lombardiju i Veneto, u Trstu je došlo momen-

⁴ Angelo Vivante, *Irredentismo adriatico*, Casa editrice »Giulia«, Trieste 1945. Knjiga je štampana u Ljubljani. Podnaslov je izostavljen. Godine 1954. Vivanteova je knjiga ponovno štampana u izdanju Parenti bez podnaslova a s predgovorom izdavača.

⁵ Andželo Vivante, *Adriatičeskij irredentizm*, Florencija 1912 g., Otvzyv o italljanskoj knige (Ljubljana 1945).

⁶ O historiji problema se govori u prva dva poglavlja (I str. 1-48, II str. 49-98).

tano do zastoja u poslovima, i liberalno građanstvo je bilo pokolebano u svom uvjerenju da je prosperitet Trsta nedjeljiv od unije s Austrijom. Tek tada se javljaju u Trstu prve manifestacije za ujedinjenje s Italijom i prvi put se bira općinska uprava zadojena mišlju o ujedinjenju. No kad je iste godine (1861) oktroyiran ustav, tršćanski su liberali ipak poslali u Bečki parlament dva zastupnika, suprotno Istarskom saboru, koji je odbio da u taj parlament delegira svoje članove.

Iz Italije su doduše dolazili poticaji separatizmu, ali Vivante misli da su talijanske aspiracije bile nesigurne i kontradiktorne. Prvi predsjednik vlade ujedinjene Italije C. Cavour (1861) odlaže misao o ujedinjenju, najući se da će Talijani Julijske krajine asimilirati Slavene i steći pravo na ujedinjenje na osnovu načela narodnosti. Poslije njega A. Lamarmora (1864–1866) svodi talijanske težnje na Veneto i Trentin i odlučno je protiv aneksije Trsta, dok B. Ricasoli (1866) traži samo Istru. Poslije priključenja Veneta 1867. talijanska vlada, zaokupljena problemom Rima, ulazi u Trojni savez s Austrijom i Njemačkom. Talijanski državnici misle još neko vrijeme da će moći iskoristiti međunarodne krize za otvaranje problema Istre, Trsta i Trentina, ali kasnije, pod F. Crispijem (1887–1891. i 1893–1896) odlučno suzbijaju iredentizam.

Trst reagira isprva oštro na držanje talijanske vlade, ali na izborima za Bečki parlament 1865. ipak dobivaju većinu vladini kandidati. Iredentizam oživljava poslije hercegovačkog ustanka, liberalna stranka vodi borbu protiv germanizacije u upravi i školstvu, ali Vivante ističe s pravom da glavni nacionalni sukob u Julijskoj krajini nije između Talijana i Nijemaca, koji nemaju korijena u narodu, već između Talijana i Slavena, koji ondje žive već jedanaest stoljeća.⁷

Vivante dokazuje da su Slaveni u Julijskoj krajini u prošlim stoljećima bili brojčano mnogo jači od Talijana, ali da su se Talijani ipak osjećali nadmoćnijima i pokazivali simpatije prema Slavenima. Međutim, poslije 1848. talijanski intelektualci u Istri nastoje povesti politiku talijanizacije. Oni traže da se talijanski jezik uvede kao službeni jezik i tvrde da je to želja i samih Slavena, što bi, po mišljenju Vivantea, moglo biti i tačno, jer je 1848. godina potresla samo slavenske centre ali ne i periferiju. Tako je Istra prilikom izbora 1848. poslala u Beč, osim iz jednog kotara, samo talijanske zastupnike.

Međutim, uskoro dolazi do slavenskog preporoda. Talijanski intelektualci su ogorčeni jer im propada nada da će Julijsku krajinu talijanizirati. U bijesu svode talijanski preporod na vladinu intrigu i na agitaciju »spletkara«. Vivante dokazuje neosnovanost takvog stajališta. Po njemu je »fenomen slavenskih preporoda, bar u njihovu osnovnom mehanizmu, posljedica razvoja kapitalizma«,⁸ to je pokret »elita« u nacionalnim cen-

⁷ O nacionalnom faktoru problema se govori na str. 99–169.

⁸ Vivante, n. dj., str. 118.

trima i kao takav sam po sebi ne bi mogao pokrenuti seljačke mase. Za to je bio potreban dublji potres, a to je bio – kaže Vivante – vrtoglavi privredni uspon Trsta. On je istrгнуo slavenske seljake sa zemlje, privukao ih u taj grad i pretvorio u građane, obrtnike, trgovce i posjednike.⁹ Ta bitno kapitalistička pojava urbanizacije utjecala je na Slovence u Trstu isprva negativno (1800–1850), jer su se tada spontano talijanizirali, ali kasnije u Trst dolazi sve više Slovenaca, koji se sve teže asimiliraju, i među njima se uzdiže slovenska buržoazija, koja se stavlja na čelo narodnog preporoda. Preporod u selima bio bi teži zbog rastrkanosti slavenskih naselja – misli Vivante – da ga nije omogućila priroda ekonomskih odnosa između Talijana i Slavena. »Slavensko buđenje u Istri je u direktnoj vezi s krizom seoskog posjeda, koja se nezadrživo razvila, naročito u prvoj polovini prošlog stoljeća.«¹⁰ I u Istri se slavenski seljak, koji je teškom mukom od kolona postao sitan zemljoposjednik, zbog zaostale agrikulture i nedostatka pomoći opteretio hipotekama. »Njegov vjeronik, često lihvar, talijanski je gospodin iz gradova i gradića.« U njegovim rukama je bila i politička moć, vodstvo talijanske nacionalne stranke, tako da se slavenski propagandist – kaže Vivante – javlja u ulozi spasioaca, jer ide za tim da seljaka oslobodi ovisnosti o talijanskom vjeroniku. Hrvatski i slovenski seljak u Istri se probudio zbog ekonomskog tlačenja, tvrdi Vivante, stoga je to buđenje bilo često i silovito.

Zbog narodnog preporoda u Julijskoj krajini opada spontana masovna talijanizacija. Talijanizatorsku ulogu su tada stale da vrše talijanske škole, ali javio se otpor, koji je otežao ili zaustavio proces talijanizacije.

Vivante ističe da se na čelu nacionalne borbe s jedne i s druge strane nalaze srednji slojevi, naročito intelektualci (pravnici, učitelji, svećenici, studenti, činovnici). Talijanski srednji stalež smatra da je ugrožen od slavenske konkurencije a borbu podžiču i klasni osjećaji,¹¹ jer je u Julijskoj krajini Slaven sinonim za manuelnog radnika, proletera, tako da do antagonizma dolazi i zbog ideološke odbojnosti buržoazije prema radništvu. Što se tiče proletarijata, iako talijanske i slavenske radnike ne dijele suprotni interesi, Vivante misli da ipak treba praviti razliku između amorfno dijela radnika (puk, seoske mase) bez klasne, a često i bez nacionalne svijesti, i radništva organiziranog pod zastavom socijalističkog internacionalizma. Kod talijanskih seljaka i radnika živ je regionalni partikularizam, koji nosi antislavenski ali i antiirendentistički pečat, kod Hrvata jedinstvo sa sunarodnicima preko granice osjećaju samo »pograđanjene manjine«, ali kod Slovenaca je jedinstvo jače.

Vivante ne gleda optimistički u skorbu mogućnost mirne koegzistencije između Slavena i Talijana u Julijskoj krajini. On ističe nepopustljivost jedne i druge strane i govori o sukobu dviju ideologija, koje nastoje da jedna drugu isključe i unište. Njegovo je mišljenje da će se nacionalna

⁹ Isto, str. 121.

¹⁰ Isto, str. 125–126.

¹¹ Isto, str. 149.

borba ublažiti kada budu iscrpljene sve mogućnosti asimilacije, ali da do mirne koegzistencije može doći tek kada prevladaju ideologije zainteresirane za narodni sporazum.¹²

Osnovna je Vivanteova teza da je privredni uspon Trsta bio uvijek ovisan o njegovu »hinterlandu« i da je država koja vlada tim zaleđem nužno arbitar sudbine tršćanske luke.¹³ On tvrdi da bi se to pokazalo tačnim čak i u slučaju da Trst bude priključen Italiji i da raspolaže s najboljim vezama sa zaleđem. Država zaleđa bi naime uvijek mogla paralizirati te veze i favorizirala bi svoje luke, a ne Trst. Po Vivanteu postoji samo jedan jedini slučaj kada možda to ne bi bilo moguće, a to bi bilo ako bi cijela istočna obala Jadrana pripala Italiji, no to uopće ne uzima u obzir, jer to spada u »utopistički imperijalizam«.¹⁴

Vivante smatra da Italija nema interesa da ide za aneksijama na istočnoj obali Jadrana, jer za to nema ekonomskog opravdanja, a kad je aneksija u suprotnosti s ekonomskim faktorom, kaže Vivante, prijeti opasnost da bude besplodna i u nacionalnom pogledu.¹⁵ K tome istočna obala Jadrana ne odgovara niti ideji kolonije, njeno se zaleđe ne može ekonomski podrediti jer ondje već postoji jak netalijanski, austrijski kapitalizam. Vivante misli da ne treba precjenjivati ni mogućnost talijanske ekonomske penetracije u neaustrijske zemlje na Balkanu, osim možda u Albaniji, jer ondje žive samosvjесni južnoslavenski narodi u punom ekonomskom razvoju.

S time u vezi Vivante razmatra posljedice koje će imati za Trst ujedinjenje Južnih Slavena.¹⁶ Po njemu, do tog ujedinjenja će doći ili privlačivošću koju vrše nezavisne južnoslavenske države Balkana na Južne Slavene Austro-Ugarske ili »suprotnim irendentizmom«, tj. privlačivošću koju bi Južni Slaveni Austro-Ugarske vršili kad bi se ujedinili u autonomnu jedinicu. U prilog drugom rješenju njemu govori fizički zakon privlačivosti, koja raste u direktnoj proporciji mase, a Južnih Slavena Austro-Ugarske ima oko 7 milijuna prema 4 milijuna Srba u Srbiji i Crnoj Gori. Stvaranje treće austrijske države Južnih Slavena (trijalizam) dovelo bi do kraja stare Austro-Ugarske i početka nove Austrije, koja se najavljuje već uvođenjem općeg prava glasa. Vivante smatra da Italija ne treba da se uzbuđuje zbog eventualnog stvaranja države Slovenaca, Hrvata i Srba u okviru Habsburške Monarhije, već da bi je mogla čak i pozdraviti kao element ravnoteže i mira na svojim granicama sve dok ta država ne ojača toliko da apsorbira Srbiju i Crnu Goru. Ali on misli da bi se i tada mogla postići ravnoteža uspostavljanjem talijanskog protektorata u Albaniji.

U slučaju stvaranja južnoslavenske države Vivante predviđa da bi se oko obale Julijske krajine sporili Slaveni i Nijemci i da bi Talijani mogli od toga izvući korist. Tada bi naime mogla uskrsnuti vladajuća misao

¹² Isto, str. 162-164.

¹³ Ekonomski faktor problema je obrađen na str. 171-192.

¹⁴ Isto, str. 188-189.

¹⁵ Isto, str. 191-192.

¹⁶ O tome na str. 197-202.

tršćanske povijesti; autonoman i neutralan Trst kao posrednik između različitih etničkih i ekonomskih struja. Ali da bi takav Trst mogao odgovoriti svojim zadacima, morao bi, prema Vivanteu, obuhvatiti širi pojas obale, najmanje od Trsta do Pule, a kompaktniji slavenski krajevi trebalo bi da se priključe svom slavenskom »hinterlandu«. ¹⁷

Vivante skreće pozornost i na činjenicu da je jadranska obala izlazak na more ne samo za Južne Slavene nego i za Čehe i da se zbog toga stvara protuteža njemačkom gravitiranju k Jadranu i njemačkoj težnji za ujedinjavanjem zemalja od Sjevernog do Jadranskog mora. U obrani od te opasnosti Vivante vidi zajednički interes Julijske krajine i Italije, pa predviđa da bi Trst mogao postati luka »buduće Slavije«. ¹⁸ Njegov je zaključak da bi Italija najviše koristila Talijanima Julijske krajine kad bi objavila da ni u kom slučaju neće ići za teritorijalnim osvajanjima na drugoj obali Jadrana.

II

Osnovna misao Vivanteove knjige da je prosperitet Trsta historijski uvjetovan njegovom povezanošću s »hinterlandom« nije bila nova. Vivante je oživio i dao suvremenu političku interpretaciju orijentaciji koja se ocrtala u Trstu još onda kada je risorgimento postavio problem ujedinjenja Italije a s time u vezi i problem »neoslobođenih teritorija«. Tada je najveći tršćanski historičar Pietro Kandler isticao da Trst živi uglavnom od trgovine sa zaleđem, ali da se trgovina toga zaleđa ne mora nužno razvijati preko Trsta, jer je tršćanski emporij plod određene politike, a ne nekij objektivnih geografskih uvjeta. Po njemu Trst može ekonomski napredovati samo u gospodarskoj zajednici s pozadinom, konačno organiziranoj u Habsburškoj Monarhiji, i prema tome, u interesu je samih Tršćana da Trst ostane vezan s Austrijom kao emporij cislajtanskih zemalja. Kandler je bio Talijan i talijanstvo mu je ležalo na srcu, ali, po njegovu shvaćanju, države se ne stvaraju samo prema nacionalnosti već i prema drugim potrebama, a Talijani Trsta mogu naći garancije za očuvanje i razvoj svog jezika i kulture i pod Austrijom u ustavnom režimu u kojem bi Trst dobio autonomiju. U Trstu se razvila i određena austrofilaska struja, koja je uzimala kao aksiom da je uspon Trsta vezan s Austrijom i da je težnja za priključenjem Trsta Italiji suprotna tradicijama tog grada i interesima samih Talijana u tim krajevima.

Vivanteove ideje nastavljaju na tu liniju, i stoga tršćanski historičar Carlo Schiffrer uključuje Vivanteov »Jadranski irredentizam« u tršćansku austrofilsku historiografiju, ne misleći time reći da je ona nužno zadojena austrijskim dinastičkim ili konzervativnim duhom. ¹⁹

¹⁷ Isto, str. 200-201.

¹⁸ Isto, str. 202.

¹⁹ Carlo Schiffrer, »L'irredentismo adriatico« di Angelo Vivante nel quadro della storiografia austrofila (Estratto dal vol. III del Centro studi per la storia del Risorgimento dell'Università di Trieste). Vidi također saopćenje istog pisca na XI međunarodnom kongresu historijskih nauka u Stockholmu »Il problema nazionale di Trieste nella storiografia austrofila e in quella irredentista«, objavljeno u radovima kongresa i u reviji »Trieste« (novembar-decembar 1960).

U svom naučnom istraživanju i kritici talijanskog iredentizma Vivante polazi, međutim, s drugih postavaka i zahvaća problem svestranije i naučnije, jer je prošao kroz školu marksizma. On je izgrađivao svoje gledište o problemu Trsta i Julijske krajine pod utjecajem općih shvaćanja austromarksista o nacionalnom pitanju u Austro-Ugarskoj. A oni nisu predviđali nikakva revolucionarna rješenja u skladu s načelom samoodređenja naroda. Polazili su od pretpostavke da je zbog ekonomske povezanosti Podunavlja u interesu austrijskih naroda, a posebno radničke klase, da se ne razbija postojeća državna zajednica, već da se nacionalno pitanje riješi ustavnim reformama u njenu okviru. Austromarksisti su u narodnosti gledali samo jezik i kulturu i, prema tome, smatrali su da je bitno da se pomoću nacionalnih autonomija samo to i zaštiti. U vrijeme kad je Vivante pisao svoju knjigu među socijalistima u Austriji i Italiji bilo je prošireno uvjerenje da će se Austrija demokratizirati i transformirati i da će zbog toga u njoj prevladati Slaveni. Bečki socijaldemokrat O. Bauer²⁰ je na osnovu ekonomskog i kulturnog jačanja Slavena u Austriji predviđao da će se Austrija federalizirati i pretvoriti u pretežno slavensku državu. Pod njegovim utjecajem je i talijanski socijalist A. Labriola²¹ pisao da treba očekivati pobjedu slavenstva i demokracije u Austriji. I L. Bissolati i G. Salvemini su vjerovali u mogućnosti preobrazbe Austrije i u stvaranje federacije slobodnih i demokratskih naroda Austrije, u kojoj će i Talijani Trentina, Julijske krajine i Dalmacije naći sigurnost za svoj nacionalni razvoj.²² To je uvjerenje bilo prošireno, u manjoj mjeri, i van socijalističkih redova. Da spomenemo samo Trščanina Scipija Slatapera, pisca knjige »Il mio Carso«, koji će 1915. poginuti na fronti u borbi protiv Austrije. On je u svojim člancima uvjeravao da je Austrija snažna, da postoji mogućnost da se transformira i još dugo održi u životu i da je, prema tome, iluzorno očekivati da se ona raspadne.²³

Tragovi tog gledanja na perspektive Austrije i slavenstva esjećaju se i kod Vivantea. Kao i ostali talijanski socijalisti i on je smatrao da je iredentizam nerealan i štetan. Ne samo zbog toga što bi, kao Bissolati i Salvemini, bio protiv rata ili što bi, kao Slataper, smatrao da je Austro-Ugarska jaka, već zbog toga što je došao do zaključka da je ekonomski razvoj Trsta i uopće cijele Julijske krajine ovisan o zemljama »hinterlanda« i da bi svako kidanje te ekonomske povezanosti bilo štetno za Talijane tih krajeva. Uz to, u svom razmatranju on je pridavao prvorazrednu važnost činjenici da su u Julijskoj krajini Slaveni u većini i da je u interesu Talijana i Italije da ne dolaze u sukob sa Slavenima, koji će u bližoj ili daljoj budućnosti prevladati u Habsburškoj Monarhiji, a Južni

²⁰ Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien 1909.

²¹ Arturo Labriola, *Le tendenze politiche dell'Austria contemporanea* (Napoli 1911).

²² O tome C. Maranelli e G. Salvemini, *La questione dell'Adriatico*, II ed. (Roma 1919), str. 305-306, bilješka, i Raffaele Colapietra, Leonida Bissolati (Milano 1958) str. 120-156.

²³ Članak »Oggi« u »La Voce«, 15. XII 1910. (Scipio Slataper, *Scritti politici*, Roma 1924, str. 61-84).

Slaveni vjerojatno osnovati i posebnu državu, koja će obuhvatiti ne samo Južne Slaveni u Monarhiji nego i van nje. Očekivao je da će Slaveni u preporođenoj Austriji preuzeti onu ulogu koju je ta država ranije vršila: ulogu ravnoteže između ekspanzionističkih težnji Njemačke i Rusije – što bi, po njegovu mišljenju, bilo i u interesu Talijana i Italije.

Vivanteova shvaćanja bila su u suprotnosti s gledištem talijanskih građanskih stranaka lijeve i desne orijentacije. Vizija preobražene, preporođene Habsburške Monarhije, u kojoj bi prevladavali Slaveni sa snažnom južnoslavenskom državom na Balkanu i Jadranu, rušila je san o priključenju »neoslobođenih teritorija« i »dovršenu djela risorgimenta« i protivila se novijim nacionalističko-imperijalističkim težnjama za apsolutnom dominacijom na Jadranu i za ekspanzijom na Balkanu kao preduvjetima za kolonijalno širenje Italije na Mediteranu. Perspektiva koju je otvarala Vivanteova knjiga bila je tuđa tradicijama buržoazije i njenim tadašnjim težnjama. Doduše, neko vrijeme poslije približavanja Italije Francuskoj za Prinettijeve vlade i poslije narodnog pokreta 1903. u Hrvatskoj oživjele su stare macinijevske misli o potrebi saveza sa Slavenima radi rušenja Austrije, koje su našle novo opravdanje u politici otpora njemačkomu »Drang nach Osten«, inauguriranoj u Hrvatskoj »novim kursom«, ali svi pokušaji u tom pravcu konačno su se pokazali iluzornima. Dali su samo djelomične rezultate u lokalnoj politici, a i tu za vrlo kratko vrijeme, jer se talijanska buržoazija u Trstu i Istri, uplašena jačanjem Hrvata i Slovenaca, osjećala ugroženom u svom privilegiranom položaju i sve više bila uvjerena da spas od slavenske »poplave« leži samo u što skorijem priključenju Italiji.²⁴ Za nju glavni neprijatelj nije bila Austrija niti nijemstvo, već Južni Slaveni. Rijetki su bili tada glasovi kao što je bio onaj Scipija Slatapera, koji je, osim u kulturnom iredentizmu, gledao rješenje i u pobjedničkom ratu Italije protiv Austrije u savezu s Južnim Slavenima i koji je smatrao da bi Italija, u tom slučaju, morala da se odrekne Trsta i Istre i da se zadovolji samo aneksijom Gradiške i Trentina.²⁵ Jedan drugi Trščanin, nacionalist Ruggero Fauro, dopustit će, dođudše, mogućnost da Talijani ustanu protiv Austrije u savezu sa Slavenima, ali po njemu za to su više zainteresirani Slaveni, i zato bi trebalo da se oni odreknu Trsta, Istre i nekih gradova na dalmatinskoj obali.²⁶ Pretežna većina talijanske vladajuće stranke u Julijskoj krajini, nacionalnoliberalne, odbacivala je takve misli, vodila je politiku čuvanja pozicija i bila protivna svakom kompromisu sa Slavenima, čekajući povoljan razvoj događaja i priliku za priključenje Trsta i Julijske krajine Italiji.

Stoga je razumljivo što su Vivanteovu knjigu oštro žigosali trščanski liberali i žestoko napadali nacionalisti. Ozbiljnijih naučnih kritika gotovo i nije bilo. Vrijedno je ipak ponovo spomenuti stav Scipija Slatapera, jer

²⁴ Dragovan Šepić, *Politika »narodnog mira« u Istri 1908–1913*. (Anali Jadranskog instituta, sv. III).

²⁵ Slataper, n. dj.

²⁶ Članak »La guerra balcanica e le terre irredente« u »L'Idée Nazionale« od 7. XI 1912. (Ruggero Timeus Fauro, *Scritti politici 1911–1915*, Trieste 1929, str. 107–110).

odražava gledište jedne manjine naprednijih talijanskih građanskih intelektualaca u Trstu, među kojima je značajnije ime i Gianija Stuparicha. Slataper je priznavao da su Vivanteovi ekonomski argumenti protiv iredentističkog rješenja tršćanskog pitanja odveć jaki a da bi se mogli pobiti. Po njemu Trst nije »prirodna nužda« i Vivanteovi zaključci su ispravni, jer bi Trst, u slučaju da Austrija favorizira neku drugu luku na Jadranu ili da tršćanska luka mora izdržati jaču konkurenciju sjevernih luka, nužno propadao i konačno se sveo na položaj Rijeke. Međutim, Slataper upozorava da postoji i nacionalna borba. On smatra da nije opravdano stajalište nacionalista, koji u nacionalnoj borbi vide samo problem sile, ali drži da nije osnovano niti ono socijalista, koje u nacionalnoj mržnji vidi samo ekonomsku osnovu. Socijalističko stajalište ne uspijeva objasniti nacionalno osjećanje, koje sadržava u sebi ne samo materijalne interese nego i kulturne težnje, kaže Slataper. Mržnja prema Slavenima ne objašnjava se samo prezirom građana prema seljacima, jer onda nije jasno zašto takva mržnja ne postoji prema talijanskim seljacima Gradiške i Istre. Taj prezir zaista postoji, ali on ne iscrpljuje složenu činjenicu nacionalizma. Narod je složena cjelovitost, objašnjava Slataper, koju nije moguće raščlaniti na posebne elemente. Nacionalna borba ima svoje opravdanje, a romantična ideja da su svi narodi jednaki može biti korisna da se narod podigne, ali nije tačna. Talijani u Trstu su kulturniji od Slovenaca, kaže Slataper, i oni se bore za svoju kulturu, a Slovenci neka ih stignu i prestignu u slobodnom takmičenju. Osuđujući talijanske liberalne što Slovencima ne dopuštaju osnivanje slovenskih škola u Trstu i što priječe njihovo kulturno uzdizanje, on se slaže s Vivanteom da već sada postoji »u sebi savršene« slavenki nacionalni život, tako da je dalja talijanizacija Slavena gotovo isključena, i vjeruje da će se Južni Slaveni u Austriji uspjeti organizirati u posebnu državu. Nacionalna borba će se jednog dana, kad se postigne ravnoteža, smiriti. On je za politiku narodnog mira između Talijana i Slavena, ali smatra da do toga može doći tek poslije jače borbe. Italija treba da pomogne Talijanima Julijske krajine, ali misli da ne bi bilo u njenu interesu da sada anektira te krajeve. Ona treba da ostane još dugo u savezu s Austrijom i da nastoji osigurati »autonomiju centralnog Jadrana«. ²⁷

Slataper je bio dosta blizak Vivanteu. Bio je protiv iredentizma i vjerovao je u mogućnost čuvanja talijanskih interesa i u okviru reorganizirane Austrije, kao i u mogućnost da se privredni prosperitet Trsta pomiri s očuvanjem njegova talijanstva, ali za razliku od Vivantea i socijalista stavljao je na prvo mjesto nacionalno pitanje i prihvaćao kompromisno rješenje u Austriji jedino pod uvjetom da se nacionalni interesi, kao prvotni, pomire s ekonomskim interesima. Stoga će se 1914. i naći na strani intervencionista i iredentista i 1915. boriti se protiv Austrije za ostvarenje maksimalnog nacionalističkog programa.

²⁷ Članak »L'avvenire nazionale e politico di Trieste«, objavljen u »La Voce« 30. V i 6. VI 1912. (Slataper, n. dj., str. 93-119).

Oštrija kritika Vivanteova stava došla je od trččanskih nacionalista, među kojima treba istaći Ruggera Fauro. On je bio antidemokrat, protivnik starog macinijevskog republikanskog iredentizma, i polazio je: ne toliko sa stajališta interesa Talijana Julijske krajine koliko imperijalističkih težnji Italije.

U knjizi »La Venezia Giulia e l'Italia« Ruggero Fauro je pokušao pobiti Vivanteove tvrdnje o uvjetovanosti ekonomskog prosperiteta Trsta njegovom pripadnošću zemljama Podunavlja i nastojao dokazati važnost Trsta za budući razvoj Italije na Jadranu i na Bliskom istoku. Po njemu Istok je jedino veliko tržište koje se još može otvoriti talijanskom izvozu, a cijela istočna obala Jadrana sa svojom pozadinom relativno primitivnog gospodarstva mogla bi postati »politički: vazal Italije, ekonomski: tržište za njenu industriju, njen snabdjevač drvima, konjima, žitom itd.«. Ali dok se Austrija ne sruši, Italija to neće postići. U borbi protiv Austrije je potreban savez sa Slavenima, pod uvjetom da se Slaveni odreknu »ne-oslobođenih teritorija«. Slavenko-austrijski sukob je neizbježiv, pa je stoga potrebno sa Slavenima sklopiti savez i zatim s njima podijeliti plijen, a ne čekati da pobjednik uzme ono što pripada Italiji. U geografskoj karti priloženoj na kraju knjige označena je linija »eventualnih granica Italije, koje bi se po mogućnosti slagale s etničkim granicama«. Ta linija je davala Italiji Gorišku, Gradišku, Trst i Istru, ali ne i krajeve oko sjeverne Soče i Liburniju. Glavna misao djela je bila: »Nama vlada strana država, i mi hoćemo da postanemo talijanski državljani, Italija mora postati gospodar Jadrana, a da to postane potrebni su joj naši teritoriji«. ²⁸

Fauro je jasnije iznio svoje stajalište o problemu Trsta u knjizi »Trieste«. Suprotno Vivanteu on ovdje tvrdi da Trst nema historije, da je Trst stekao svoj nacionalni karakter pod utjecajem risorgimenta i da je tek kasnije izgradio svoju kulturu i svoje političke ideale. Trččanskim Talijanima prijeti najveća opasnost od Slovenaca, koji uz pomoć vlasti nastoje zavladati privredom, trgovinom i kulturnim životom grada. Za Talijane je najopasnije ako se Austrija transformira i ako se osnuje treća austrijska, južnoslavenska država, a povoljnije bi bilo ako do jugoslavenskog ujedinjenja dođe pod egidom Srbije, jer bi Srbiji u borbi protiv Austrije bila potrebna pomoć Italije, zbog koje bi se morali odreći Trsta i Istre. U svojoj knjizi Fauro ponovo razrađuje misao da je radi talijanske ekspanzije na Bliskom istoku i Balkanu apsolutno potrebno da Italija anektira Trst i da jedino posjedovanje Jadrana može pružiti Italiji sigurnu bazu za »miroljubive i vojne pothvate« u daljim i bogatijim morima. Doduše, kaže Fauro, neki misle da Trst, zbog toga što je buržoaski grad, treba da vrši samo posredničku ulogu između naroda koji ga okružuju, ali oni zaboravljaju na aspiracije i težnje Italije. Trst je, istina, bur-

²⁸ R., La Venezia Giulia e l'Italia (Verona 1913).

žoaski grad, ali buržoazija nije samo trgovina, tvrdi Fauro, već su to i buržoaski ideali. »Jučer je to bila sloboda i za nju smo se borili, danas je to imperij i mi ćemo ga osvojiti.«²⁹

U sličnom duhu, s više ekonomskih argumenata, pisao je u to vrijeme mladi tršćanski ekonomist Mario Alberti. On je pokušao u prvom redu pobiti Vivanteove ekonomske argumente. Dokazivao je da je prava tajna ekonomskog uspona Trsta ne politika Austrije prema tršćanskoj luci, već sretan geografski položaj Trsta i sposobnost i radinost njegovih građana. Po njemu Trst nema rivala u Veneciji i Rijeci, već u sjevernim lukama, ali automatski porast svjetske trgovine i tržišta koja se otvaraju na Bliskom istoku koristit će razvoju Trsta, koji ima dugu tradiciju kao posrednik u trgovini između Evrope i Bliskog istoka.³⁰ Alberti je po izbijanju I svjetskog rata dokazivao da će tršćanska trgovina još i porasti ako bude Trst anektiran. Zahvaljujući svom povoljnom geografskom položaju i trgovačkoj sposobnosti tršćanskih poduzeća, Trst neće samo sačuvati svoj ekonomski »hinterland« nego će moći da razvije i neke trgovinske grane koje su sada u opadanju zbog toga što Trst ne pripada Italiji, kao što je trgovina poljoprivrednih proizvoda. Osim toga, Trst će proširiti i svoju trgovinu s Bliskim istokom i Balkanom.³¹ No kao uvjet za to Alberti je isticao potrebu da Italija anektira ne samo Trst već i Istru s Pulom i s Rijekom i po mogućnosti i Hrvatsko primorje i Dalmaciju. »Posjedom najvećih jadranskih luka (na prvom mjestu Trsta, Rijeke i Splita)« – pisao je Alberti – »želimo pojačati našu privrednu ekspanziju na Balkanu i Levantu i zavladatai velikim strujama prometa što se razvijaju između Srednje Evrope i istočnog Mediterana i – spajanjem trgovačkih mornarica Trsta i Rijeke s talijanskom trgovačkom mornaricom – postati prva pomorska nacija na Sredozemnom moru. Drugim riječima, posjedom istočne obale hoćemo da osiguramo dominaciju na Jadranu i primat na Mediteranu.«³²

Talijanski nacionalisti iredentisti pobijali su Vivanteova crna predviđanja o sudbini Trsta u slučaju da se odvoji od svog »hinterlanda« upravo onim jednim jedinim slučajem koji je on spomenuo kao izuzetak, to jest da sve luke na istočnom Jadranu pripadnu Italiji, a to je hipoteza koja je po njemu spadala u »utopistički imperijalizam«.

²⁹ Ruggero Fauro, Trieste. Italiani e Slavi. Il Governo austriaco. L'irredentismo (Roma 1914).

³⁰ Mario Alberti, La fortuna economica di Trieste e i suoi fattori, Trieste 1913. (Mario Alberti, L'irredentismo senza romanticismi, Trieste 1936, str. 427-457).

³¹ Mario Alberti, La conquista di Trieste. Il problema economico del dominio italiano sull'Adriatico, Roma 1914 (Alberti, n. dj., str. 470-486).

³² Članak »Fiume dev'essere italiana!« objavljen u »L'Ida Nazionale« od 19. II 1915. (Alberti, n. dj., str. 489-491).

III

Kad je 1914. buknuo rat, Vivanteove teze su bile izložene kušnji. Iredentizam je ojačao, i njemu su prišli i mnogi koji su dotle prihvaćali mogućnost da Talijani osiguraju svoje nacionalne interese u okviru transformirane Austrije. Iredentistima se pridružio i Slataper. On se sada slagao ne samo s aneksijom Trsta i Julijske krajine nego i Rijeke i dijelova Dalmacije, ali tražio je da se poštuju nacionalna prava Hrvata i Slovenaca koji bi pripali Italiji.³³

Vivante je proživljavao tešku krizu. Prema svjedočanstvu Slatapera, kada je prvih dana rata među tršćanskim Talijanima prevladalo uvjerenje da rat Austro-Ugarske nosi eminentno antislavenski karakter i kad se u Trstu demonstriralo protiv Slavena, on je u razgovorima s njime proricao da će doći do rata između Italije i Austrije i izjavljavao da bi u tom slučaju bio zadovoljan ako Trst pripadne Italiji.³⁴ Međutim, osim ovoga nema nikakva dokaza da bi se on pokajao zbog svoje knjige ili da bi odustao od svojih shvaćanja.

Po ulasku Italije u rat Vivante je počinio samoubojstvo 24. VI 1915. Uzroci još nisu potpuno objašnjeni.³⁵

Vivanteova predviđanja se nisu obistinila. Razvoj događaja je krenuo drugim pravcem. Za sve vrijeme rata tršćanski socijalisti, kako talijanski tako i slovenski, istupali su protiv talijanskih iredentističkih težnji i, predviđajući pobjedu Centralnih sila, tražili su za Trst autonomiju.³⁶ Ali kad se Austro-Ugarska našla pred raspadom, od cijele koncepcije ostala je samo rezolucija o stvaranju nezavisnog Trsta pod zaštitom Lige naroda zajedno s isključivo ili pretežno talijanskim krajevima Goriške, Gradiške i Istre, koju je izglasala talijanska socijaldemokratska stranka u Trstu. No to rješenje nije imalo veze s Vivanteovim idejama i u prvom je redu bilo upereno protiv jugoslavenskih težnji za Trstom.

Raspad Austro-Ugarske je imao za posljedicu aneksiju Trsta, Goriške, Gradiške, Istre i Zadra Italiji, što je bilo u suprotnosti sa svim predviđanjima A. Vivantea. Njegovo je djelo bilo gotovo zaboravljeno.

Interesiranje za Vivanteov »Jadranski iredentizam« oživjelo je ponovo poslije II svjetskog rata, kada je talijanski imperijalizam doživio potpun slom i kada se ponovo postavilo pitanje jugoslavensko-talijanske granice a s time u vezi i pitanje Trsta. Ponovo su postali aktualni Vivanteovi argumenti o povezanosti sudbine Trsta s njegovim ekonomskim »hinterlandom« i oživjele su njegove misli o ulozi Trsta kao posrednika između naroda koji ga okružuju. U diskusijama o tršćanskom pitanju njegova se

³³ Rasprava Sc. Slatapera »Confini orientali«, objavljena u knjizi »Dal Brennero alle Alpi Dinariche« (Slataper, n. dj., str. 272-305).

³⁴ Članak Sc. Slatapera »A proposito del dott. Vivante«, objavljen u dnevniku »La Tribuna« 19. VII 1915. (Slataper, n. dj., str. 432-434).

³⁵ Već citirani članak C. Schiffrera »Il suicidio di Angelo Vivante«.

³⁶ Dragovan Šepić, Raspad Austro-Ugarske i Trst (Jadranski Zbornik, II, str. 181).

knjiga često citirala i ponovo štampala. Neriješeno pitanje Slobodnog Teritorija Trsta, ustanovljenog na osnovu ugovora o miru s Italijom (1947), podržavalo je interes za probleme Trsta, i kad je tršćansko pitanje došlo 1953. u kritičnu fazu, razvila se polemika između Slataperova prijatelja Gíanija Stuparicha i socijalista Richarda Bauera, koja je oživila neke Vivanteove teze.

U reviji »Il Ponte« (1953, br. 11) Bauer je pisao da se tršćanski problem, koji je bio 1918. riješen prema tadašnjim dominantnim principima, diktiranim nacionalističkom koncepcijom politike, poslije poraza Italije u II svjetskom ratu ponovo postavio u svojim logičnim i prirodnim uvjetima, a to su ovi: Trst nije ni talijanski ni jugoslavenski grad, već prirodni izlazak Srednje Evrope na more; nacionalni karakter Trsta ima sasvim sporedan značaj i on ne dolazi u opasnost zbog teritorijalno-političkog ili administrativnog uređenja, koje odgovara konkretnim ekonomskim i političkim potrebama; Italija nije shvatila da je njena jedina snaga da problem Trsta postavi na prvom mjestu u njegovim političkim i ekonomskim a tek na drugom mjestu u njegovim nacionalnim uvjetima.

Baueru je u stupcima iste revije odgovorio Stuparich (1953, br. 12) da se problem Trsta ne može više vratiti u vrijeme pred I svjetski rat i da se evropska funkcija Trsta može vršiti samo ako on pripadne Italiji.

U idućem broju revije (1954, br. 1) Bauer je upozorio Stuparicha da se Habsburška Monarhija doduše raspala, ali da zbog toga nisu nestali narodi kojima je Trst davao izlazak na more, a nisu ni njihove potrebe bitno izmijenjene. Kada budu pale umjetne barijere što dijele Evropu, Trst će ponovo preuzeti svoju međunarodnu funkciju, ali jedino ako se oslobodi teškog nasljedstva polemike koja ne vodi ničemu. Evropska funkcija Trsta nije nužno vezana uz Italiju, kao što misli Stuparich, već suprotno, ako bi se Trst odvojio od zaleđa i priključio Italiji, mogao bi jedva životariti umjetnim životom uz pomoć države.

Slataper je odgovorio (Il Ponte, 1954, br. 4) da se historija Trsta razvijala na dva osnova, na nacionalnoj tradiciji i na ekonomskim potrebama, da je Trst uvijek nastojao da uskladi svoj nacionalni karakter s potrebama svog prosperiteta, i kada su se te dvije potrebe sukobljavale i jedna ili druga od njih bila ugrožena, Trst je doživljavao kritične faze svoje historije. Pobjeda u I svjetskom ratu je riješila nacionalno pitanje, ali ostalo je pitanje ekonomske budućnosti grada. Italija se brinula za tršćansku luku, i Trst je u Italiji bio ekonomski siguran. Između Trsta i Italije postoji odnos međuzavisnosti: Trst bi bez Italije uginuo zbog jugoslavenskih ekspanzionističkih namjera, a Italija se bez Trsta ne bi osjećala sigurnom.

Stuparich nije uvjerio Bauera, i on se vratio na Vivanteove teze čak i poslije zaključenja Londonskog sporazuma o Trstu (Il Ponte, 1954, br. 11).

Sve do rješenja tršćanskog pitanja i priključenja Trsta Italiji 1954. čula su se mišljenja da »Jadranski iredentizam« po svojim ekonomsko-političkim tezama može još uvijek biti aktuelan. Tako je ta knjiga 1954. ponovo štampana, ali bez podnaslova »Prilog diskusiji o austrijsko-talijanskim odnosima«, kao da se željelo izdvojiti je iz njena historijskog okvira. Izdavač Parenti je u predgovoru istakao da ona ima važnost i u naše vrijeme, da zbog nastalih promjena problem mirne koegzistencije Talijana i Slavena, o kojoj govori Vivante, doduše ne može imati isto značenje, ali da još uvijek postoji, iako u nešto izmijenjenom obliku.³⁷

Međutim, historičar C. Schiffrer smatra da je Vivanteova knjiga historijski dokument o određenom vremenu i da se o njoj može govoriti samo kao o takvoj. On kaže da Vivanteu treba priznati da je temeljito proučio problem Podunavlja i njegovih naroda, ali da pada u oči da nije pokazao sposobnost tačnog ocjenjivanja iracionalnih faktora historijskog razvoja i da je danas jasno da je Mazzini pred sto godina ispravnije intuirao kakva će biti historijsko-politička evolucija Evrope. Vivante je, po njemu, robovao općem mitu o »podunavskoj državi« i lokalnom mitu o »izlasku na more«, koji je prihvatila austrijska socijaldemokracija i koji se još i poslije II svjetskog rata održavao u koncepcijama nekih socijalista. No taj mit ne može vrijediti u naše vrijeme.³⁸

Zaista, teško bi bilo poreći da je Vivante pogrešno ocjenjivao razvoj političkih prilika. Odgojen u školi austromarksizma i pod utjecajem tada dominantnih socijalističkih koncepcija, on nije pridavao nacionalnim pokretima onaj elementaran, nezadrživ revolucionarni značaj koji su oni imali u Srednjoj Evropi i na Balkanu krajem prošlog i početkom ovog stoljeća. Kao i ostali austromarksisti vodio je računa samo o materijalnim uvjetima, racionalnim motivima i o mehanički shvaćenim »suprotnim silama« u borbi, zapostavljajući iracionalne, emotivne i idejne elemente, koji su bili tako jaki u nacionalnim težnjama za slobodom, nezavisnošću i ujedinjenjem. Njemu je talijanski iredentizam bio neopravdan jer je, po njegovu mišljenju, bio protivan ekonomskim interesima talijanskog stanovništva, a smatrao je da bi talijanstvo, tj. samo talijanski jezik i kultura, mogli biti očuvani i u jednoj autonomnoj jedinici u okviru demokratizirane Austrije. Zaboravljao je da se nijedan nacionalizam ne zadovoljava s kompromisnim rješenjima kulturnih autonomija, jer teži za punim nacionalnim razvojem u vlastitoj nacionalnoj državi. Isto tako, na osnovu toga što u Austro-Ugarskoj ima više Južnih Slavena nego u Srbiji i Crnoj Gori, očekivao je da će oni, u slučaju da se ujedine u posebnu jedinicu u Monarhiji, privući k sebi ove nezavisne južnoslavenske države, smatrajući da za to rješenje govori »fizički zakon privlačivosti,

³⁷ Angelo Vivante, *Irredentismo adriatico* (Ed. Parenti, Firenze 1954).

³⁸ C. Schiffrer, *L'Irredentismo Adriatico* do Angelo Vivante, n. dj.

koja raste u direktnoj proporciji mase«. Zbog ovako uskog materijalističkog shvaćanja historije nije mogao tačnije ocijeniti u kom će se smjeru razvijati narodi Podunavlja i Balkana i kako će Talijani i Južni Slaveni Trsta, Goriške i Istre reagirati u presudnim momentima koji su bili na pragu.

No Vivanteovo djelo nije imalo samo politički sadržaj i ne treba ga prosuđivati ni jedino ni pretežno na osnovi autorovih političkih razmatranja. Vivante je doduše obradio jedan tada aktualan politički problem, ali da bi ušao u njegovu bit, nastojao ga je osvijetliti sa svih njegovih aspekata. Stoga je u svojoj knjizi prikazao historiju Trsta, rađanje nacionalne svijesti kod Talijana, Slovenaca i Hrvata Julijske krajine i njihovu nacionalnu borbu, kao i historiju tršćanske trgovine i ekonomski razvoj Trsta.

Kako izgledaju Vivanteove historijske analize u svjetlu kasnije historiografije?

Mnogi talijanski historičari koji su poslije Vivantea proučavali historiju Trsta ne slažu se s njegovim shvaćanjem da je osnovna linija razvoja Trsta bila u njegovoj borbi s Venecijom i povezanosti s Habsburzima, odnosno s Austrijom. I to ne samo oni koji su joj pristupali s nacionalističkim predrasudama,³⁹ nego i solidan učenjak naprednih shvaćanja kao što je C. Schiffrer. On je još u svojoj knjizi »Le origini dell'irredentismo triestino« pobijao Vivanteovu ocjenu revolucionarne 1848. u Trstu, ističući da ona nije bila toliko austrijska i neutralistička kao što je to on prikazao.⁴⁰ Po njegovu mišljenju, Vivante je projicirao u prošlost mit koji ne odgovara historijskoj stvarnosti, a rađanje i razvoj misli ujedinjenja je osvijetlio pod utjecajem teza tršćanske austrofilске historiografije ne ispitujući kritički njihovu vrijednost i historijsku tačnost.⁴¹ Međutim, treba ipak spomenuti da odbijanje Vivanteovih teza o tršćanskoj historiji nije općenito i da je tršćanski historičar Fabio Cusin blizak Vivanteu.⁴²

Što se tiče poglavlja o iredentizmu, osim nacionalista rijetki su pokušali osporiti tačnost njegova prikaza o razvoju iredentizma u Trstu i u Italiji i njegove ocjene nejasnosti i kontradiktornosti tog pokreta, kao i besperspektivnosti u kojoj se nalazio krajem prošlog i početkom ovog stoljeća.⁴³

Kasnije studije i razvoj događaja nisu uspjeli opovrgnuti niti njegovu osnovnu tezu o ovisnosti tršćanske luke o »hinterlandu«. Tršćanski tranzitni promet za posljednjih deset godina pokazuje da je pretežno ovisan o jednoj državi, Austriji, kojoj Trst nije jedina luka, a uporedne analize

³⁹ Bernardo Benussi, *Istria nei suoi due millenni di storia* (Trieste 1924); Attilio Tamaro, *La storia di Trieste* (Trieste 1924).

⁴⁰ Carlo Schiffrer, *Le origini dell'irredentismo triestino* (Udine 1937).

⁴¹ Već citirani članak C. Schiffrera »L'Irredentismo Adriatico di Angelo Vivante«.

⁴² Fabio Cusin, *L'Italia unita 1860-1876*. (Udine 1952).

⁴³ Interesantno je usporediti razbijanje »iredentističkih mitova« u već spomenutoj knjizi talijanskog nacionalista M. Arbertija s Vivanteovim analizama i ocjenama.

prometa tršćanske i riječke luke ne ostavljaju nikakve sumnje da položaj Trsta stalno slabi u odnosu prema Rijeci.⁴⁴ Trst proživljava »kroničnu ekonomsku krizu«. Brodarstvo Trsta se smanjilo, linijska služba se prorijedila, pokušaji da se budućnost Trsta osigura njegovim pretvaranjem u industrijski grad nisu dali veće rezultate, stečajevi poduzeća su u njemu procentualno veći nego u drugim talijanskim gradovima, a isto je tako veća i nezaposlenost.⁴⁵ Gospodarski položaj Trsta od njegova priključenja Italiji 1954. pokazuje da je Vivante dobro uočio osnovne uvjete njegova prosperiteta.

Za nas je međutim najvrednije Vivanteovo pisanje o nacionalnim odnosima u Julijskoj krajini. Vivante je, naime, prvi Talijan koji je naučno obradio historiju tih odnosa. Njegov istraživački rad na tom polju, iako otežan zbog njegova nepoznavanja hrvatskog i slovenskog jezika, bio je pionirski ne samo za talijansku nego i za našu historiografiju. Svojim analizama i argumentima pokolebao je ili srušio niz netačnosti što su se udomaćile u talijanskoj literaturi o Slavenima u tim krajevima, kao što je npr. tvrdnja da su hrvatski i slovenski narodni preporod plod austrijske politike i da je austrijska vlada uvijek favorizirala Slovence i Hrvate da bi suzbila iredentizam i uništila talijanstvo u tim krajevima. Solidnom dokumentacijom je objasnio ekonomske i klasne uvjete narodnog preporoda u Istri i Trstu, početke i uzroke nacionalnog sukoba i teškoće koje priječe postizavanje narodnog mira. On je možda nešto precijenio važnost ekonomskog i klasnog faktora u narodnom preporodu u Istri i odveć usko povezao razvoj kapitalizma, urbanizacije i krizu sitnog seoskog posjeda s pojavom i razvojem narodnog preporoda, ali treba uzeti u obzir da je on prvi pokušao marksistički objasniti narodni preporod u Istri i istaći da je u osnovi udario pravim putem. Njegove analize je prihvatila naša nova historiografija i na njih nastavila u svom proučavanju početaka narodnog buđenja, razvoja preporoda i nacionalne borbe u Istri.⁴⁶ Stoga je proučavanje poglavlja njegove knjige »O nacionalnom faktoru« još uvijek neophodno potrebno za upoznavanje tog perioda istarske povijesti.

Čvrsta naučna podloga na kojoj se osniva daje Vivanteovu djelu važnost koja prelazi okvire vremena u kojem je nastalo i koje ga je nužno uvjetovalo. Njegova politička predviđanja je, doduše, razvoj događaja demantirao, ali njegove analize ekonomskih i nacionalnih aspekata pro-

⁴⁴ Austrijski tranzit preko Trsta bio je 1954. 1.047.000 tona a preko Rijeke samo 83.000 tona, dok je 1962. preko Trsta spao na 993.000 tona a preko Rijeke se podigao na 618.000 tona. Statistike prvog polugodišta 1963. pokazuju da je Rijeka prvi put premašila Trst u sveukupnom tranzitnom prometu. O položaju Trsta i Rijeke u tranzitnom prometu vidi knjigu Martina Dobrinčića »Razvitak glavnijih luka u NR Hrvatskoj« (Zagreb 1959) i raspravu Branka Kojića »Austrija i morske luke« (Anali Jadranskog instituta, sv. III).

⁴⁵ Kojić, n. dj. 177-185.

⁴⁶ O tome vidi moj članak »Hrvatski narodni preporod u Istri u našoj novijoj historiografiji« (Historijski Zbornik, 1962).

blema Trsta i južnoslavensko-talijanskih odnosa u krajevima oko Trsta ostaju u osnovi neopovr gnute kasnijim istraživanjima. One su pune zapažanja i misli koje mogu oploditi dalja proučavanja.

Vivante nije prilazio tada aktuelnom problemu talijanskog iredentizma na Jadranu kao političar već kao ozbiljan učenjak koji želi objasniti problem u njegovu dijalektičnom razvoju kroz historiju i u perspektivama bliže i dalje budućnosti. Kao što kaže u predgovoru, cilj mu nije bio da pruži prilog proučavanju samo tadašnjih talijansko-austrijskih odnosa nego i budućih odnosa između Talijana i naroda Podunavlja koji gravitiraju prema istočnoj obali Jadrana. Zbog toga je njegova knjiga i bila ponovo dvaput štampana poslije II svjetskog rata i korisno poslužila za objektivno upoznavanje osnovnih uvjeta problema uvijek kada se zaoštrilo pitanje jugoslavensko-talijanske granice i posebno pitanje Trsta.